

*Adrian Lis**, *Anna Lis***

TOŻSAMOŚĆ STRUKTUR KLASTROWYCH — ROZWAŻANIA TEORETYCZNE I PRAKTYCZNE IMPLIKACJE

Celem niniejszego artykułu jest próba zastosowania pojęcia „tożsamości” do analizy zjawisk i procesów związanych z powstawaniem i funkcjonowaniem klastrow oraz inicjatyw klastrowych. Struktury klastrowe stanowią formę grupy społecznej, dlatego winny podlegać tym samym tendencjom, pod których wpływem pozostają wszystkie inne grupy społeczne. Za jedną z takich najistotniejszych prawidłowości (bezpośrednio powiązanych z tożsamością) obserwowanych szczególnie wśród grup, których celem jest długie trwanie, uznać należy chęć wykształcenia mechanizmów – z jednej strony – wydzielających daną grupę i jej członków z otoczenia oraz – z drugiej – budujących wewnętrzną spójność i poczucie przywiązania uczestników danej struktury do siebie nawzajem i do struktury jako całości.

Słowa kluczowe: klastrow, inicjatywa klastrowa, tożsamość, identyfikacja, grupa społeczna.

Tożsamość – identyfikacja – grupa

Choć termin „tożsamość” pojawił się po raz pierwszy w nauce w ramach szeroko pojętych nauk społecznych w roku 1919, w psychologicznej pracy Viktora Tauska (1933) odnoszącego ów termin do powszechnie obserwowanego pośród ludzi faktu doświadczenia siebie samych jako względnie stałych, a równocześnie zmieniających się w ciągu swego życia, to jego aktualność – z jednej strony, a naukowa atrakcyjność – z drugiej, nie zmieniły się.

Co ciekawe, nauki ekonomiczne oraz nauki o zarządzaniu rzadko odwołują się w swoich rozważaniach do kategorii tożsamości. Wydaje się jednak, że wykorzystanie tego zagadnienia do analizy funkcjonowania pojedynczych przedsiębiorstw lub ich grup (w formie np. klastra bądź inicjatywy klastrowej) może wspomóc procesy zrozumienia funkcjonowania podmiotów w sferze ekonomii i gospodarki. Przywołane w artykule ujęcie tożsamości, a także terminów z tożsamością najściślej powiązanych, w dużej części odnosi się do tożsamości jednostki z tego względu, iż to ona (w rozumieniu pojedynczego człowieka) jest jedynym realnie działającym w rzeczywistości podmiotem. Często jednak obok terminu „jednostka” występuje bezpośrednio termin „podmiot”. W założeniu autorów artykułu następuje to wszędzie tam, gdzie prowadzone rozważania odnieść można nie tylko do poziomu jednostkowego, lecz i grupowego, a więc np.

* Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa, ul. Bazyńskiego 4, 80-952 Gdańsk; e-mail: adrian.lis@ug.edu.pl.

** Politechnika Gdańska, Wydział Zarządzania i Ekonomii, ul. Narutowicza 11/12, 80-233 Gdańsk; e-mail: Anna.Lis@zie.pg.gda.pl.

tożsamości inicjatywy klastrowej. Oprócz tego występują – rzecz jasna – fragmenty poświęcone jedynie tożsamości podmiotów o pewnym stopniu zagregowania (a więc bardziej złożonych od pojedynczej jednostki np. grupy jednostek [przedsiębiorstwo] lub grupy przedsiębiorstw [którą z kolei stanowi klastr albo inicjatywa klastrowa]).

Celem niniejszego artykułu jest próba zastosowania pojęcia „tożsamości” do opisu zagadnień związanych z klasteringiem, a ściślej rzecz ujmując – do współpracy podmiotów w ramach struktur klastrowych¹. Wykorzystanie terminu „tożsamości” (wywodzącego się z nauk społecznych) do analizy zagadnień z pola ekonomicznego w istotny sposób rozszerza zdolność do wypracowania względnie pełnego i względnie trafnego opisu oraz wyjaśnienia zjawisk i procesów występujących w polu ekonomicznym, a generowanych przez klastr i inicjatywę klastrową. Autorzy pokrótce prezentują własne ujęcie tożsamości, wiążą tożsamość z zagadnieniami identyfikacji oraz przedstawiają ogólny model tożsamości struktury klastrowej, by później owo ogólne, teoretyczne ujęcie wypełnić listą czynników, które – ich zdaniem – mają największy wpływ na tworzenie się i podtrzymywanie tożsamości w klastrach i inicjatywach klastrowych². Lista tych czynników jest w tej chwili jedynie prostym, teoretycznym modelem i nie ma charakteru zamkniętego. Autorzy artykułu liczą bowiem na to, że sam tekst stanie się zaczątkiem naukowej dyskusji nad problematyką tożsamości w kontekście struktur klastrowych, a tym samym nad zasadnością zastosowania takich, a nie innych czynników oddziałujących na tożsamość owych struktur.

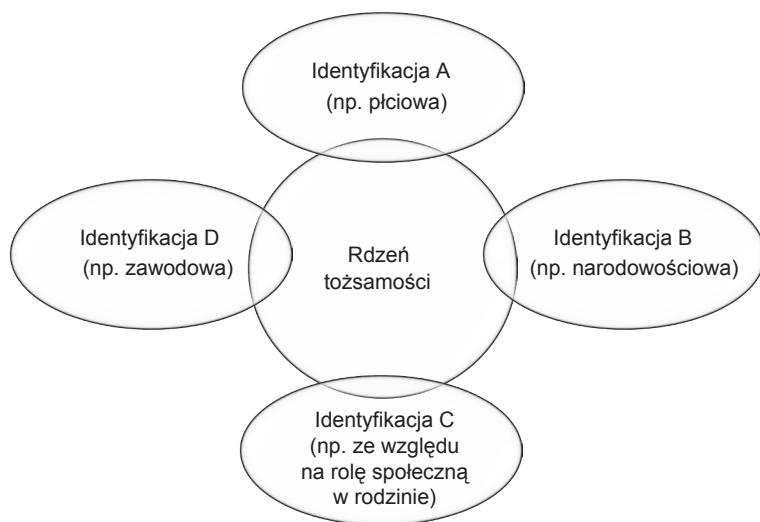
Prowadząc rozważania nad zagadnieniem tożsamości w strukturach klastrowych, rozpocząć należy od podstawowej konstatacji, że każda jednostka ludzka zaopatrzona jest w konstrukt psychiczny zapewniający jej poczucie istnienia i względnej trwałości (stałości) w czasie, czyli tożsamość. Pod tym pojęciem kryje się to wszystko, co pozwala stwierdzić, iż mamy do czynienia z tą, a nie inną jednostką lub z tą, a nie inną grupą społeczną, oraz to, co pozwala tej jednostce lub grupie społecznej na określenie siebie jako – odpowiednio – JA, konkretna jednostka albo MY, konkretna grupa społeczna. Innymi słowy, to wszystko, co odróżnia dany podmiot od innych podmiotów (sfera *distinctiveness*), a samemu podmiotowi daje poczucie bycia niepowtarzalną jednostką, „bycia sobą” (sfera *sameness*).

¹ Wyrażenie „struktury klastrowe” w niniejszym artykule stosowane będzie do oznaczania zarówno klastrów, jak i inicjatyw klastrowych. Autorzy proponują, by terminem „klastr” określać sektorową i geograficzną koncentrację przedsiębiorstw powiązanych zależnościami handlowymi i niehandlowymi, a pod pojęciem „inicjatywy klastrowej” rozumieć zorganizowane działania na rzecz rozwoju klastra, podejmowane przez różne podmioty, i na drodze ich współpracy (inne definicje klastrów – w tym porterowską, inicjatyw klastrowych, powiązań kooperacyjnych – zainteresowany Czytelnik znajdzie w poświęconym temu zagadnieniu przeglądowym artykule: Lis, Lis 2011)

² Literatura dotycząca tożsamości w aspekcie filozoficznym, psychologicznym czy społecznym jest bardzo bogata i jej analiza stanowiła podstawę do stworzenia przez autorów własnej koncepcji tożsamości zaprezentowanej w niniejszym artykule. Wnikliwemu Czytelnikowi, pragnącemu samodzielnie zapoznać się z przywoływanym tematem, polecić należy: Jacobson-Widding 1983; Weinreich, Saunderson 2003; Bokszański 1989; Jarymowicz 1988.

Przedstawione powyżej rozumienie tożsamości nie jest z pewnością ideałem definicji całkowicie precyzyjnej lub bezwzględnie jednoznacznej. Za to we względnie prostych słowach stara się oddać realną nieuchwytność tego terminu, jego rozumienie bazujące przede wszystkim na „podskórnym”, intuicyjnym poczuciu istnienia tożsamości, nie zaś na empirycznie weryfikowalnych dowodach jej istnienia. Zdziwiająco jest bowiem to, że choć samo istnienie czegoś, co nazywać można „tożsamością”, nie jest przedmiotem dyskusji, to próby jednoznacznego określenia, czym ta „tożsamość” miałyby być, są powodem niekończących się sporów.

Tożsamość podmiotu nie ma jakiejś jednej, stabilnej formy. To twór jedynie o względnie stałym charakterze, co pozwala podmiotowi na efektywne działanie w zmieniającej się rzeczywistości poprzez dokonywanie niezbędnych dostosowań w strukturze tożsamości. Na nią zaś składać się będą przede wszystkim: rdzeń tożsamości (zawierający świadomość posiadania przez podmiot cech najistotniejszych z punktu widzenia „bycia sobą”, takich jak imię i nazwisko jednostki – nazwa grupy społecznej, data urodzenia – data powstania, niepowtarzalne doświadczenia) oraz identyfikacje podmiotu. Za identyfikację uznać należy zaakceptowanie oraz uznanie „za część koncepcji siebie” istoty (sensu) danego zjawiska, procesu, obiektu czy struktury i konsekwencji przezeń wywoływanych lub tożsamości innego człowieka (bądź grupy społecznej) wraz z efektami podejmowanych przez niego (przez nią) działań. W schematyczny i mocno uproszczony sposób relacje w ramach tożsamości, między jej rdzeniem a identyfikacjami, przedstawić można tak jak na rycinie 1.



Ryc. 1. Relacje między rdzeniem tożsamości a identyfikacjami

Źródło: opracowanie własne.

Tożsamość obejmuje wszystkie identyfikacje danego podmiotu, ale wszystkie identyfikacje podmiotu nie wyczerpują pojęcia tożsamości. Każdy podmiot ma

przeznaczoną sporą część swej tożsamościowej konstrukcji na elementy tylko dla niego charakterystyczne, niepowtarzalne. Identyfikacje z kolei tworzą strukturę o względnie stałym charakterze, w której każda ma przypisany wyższy lub niższy status (większą lub mniejszą ważność). Lista i hierarchia identyfikacji podmiotu ulega stałym uaktualnieniom – identyfikacje dotychczas mniej ważne mogą zyskać na ważności, istotniejsze – tracić na znaczeniu, mogą pojawiać się nowe identyfikacje lub zanikać do tej pory istniejące (liczba identyfikacji w ramach tożsamości także nie jest stała, ale zazwyczaj będzie zdecydowanie większa niż zaprezentowana – ze względu na czytelność – na rycinie). Wszystko to zależy od niepowtarzalnych doświadczeń nabywanych przez podmiot. Trzeba zwrócić uwagę również na to, że każda identyfikacja – z jednej strony – istnieje w charakterystyczny dla danego podmiotu sposób (ze względu na to, iż czerpie z rdzenia tożsamości), ale – z drugiej – wywiera zwrotny wpływ na rdzeń, a więc i na całą tożsamość określonego podmiotu.

Zagadnienie posiadania tożsamości przez podmiot zbiorowy (grupę jednostek) można podsumować krótko: taka tożsamość nie istnieje realnie (gdyż nie ma istoty, która mogłaby być jej „nositелеm”), lecz może mieć realny wpływ na rzeczywistość poprzez swoje symboliczne istnienie (jako identyfikacje) w umysłach tworzących ją jednostek. Szczegółowemu odniesieniu tego zagadnienia do struktur i inicjatyw klastrowych poświęcono uwagę w dalszej części artykułu.

Struktury klastrowe a kwestia tożsamości

Literatura dotycząca klastrow i inicjatyw klastrowych jest niezwykle bogata i obejmuje zarówno rozważania teoretyczne, jak i wnioski praktyczne z badań. Z polskich publikacji na uwagę zasługują: Gancarczyk, Gancarczyk 2002; Olesiński, Predygiel 2002; Grycuk 2003; Olejniczak 2003; Penc-Pietrzak 2004; Szultka 2004; Bojar, Bis 2006; Santarek, Szerenos 2006; Włosiński, Szerenos 2006; Gorynia, Jankowska 2008; Szymoniuk 2008; Lis, Szerenos 2009; Mikołajczyk, Kurczewska, Fila 2009; Skawińska, Zalewski 2009; Jankowska 2012.

Symptomatyczne dla całej problematyki struktur klastrowych jest jednak to, że w żadnej z rozwiniętych definicji klastra ani w żadnym rozumieniu inicjatywy klastrowej nie pojawiają się bezpośrednie nawiązania do zagadnień tożsamościowych. Można odnieść mylne wrażenie, iż struktury klastrowe są na tyle specyficznym układem relacji między tworzącymi je podmiotami, że wymykają się wszelkim znanym kategoryzacjiom, a tym samym wymuszają na badaczach i praktykach stworzenie zupełnie nowych podwalin teoretycznych dla tej dziedziny.

Tymczasem relacje kooperacyjno-konkurencyjne między podmiotami rynkowymi zlokalizowanymi w geograficznej bliskości nie są cechą charakterystyczną wyłącznie czasów nam współczesnych, lecz znajdują swoje odpowiedniki już u zarania ludzkich cywilizacji: Babilonii, Egiptu, Rzymu, miast-państw Grecji, średniowiecznych: Wenecji, Florencji, Genui itp. To, co jednakże w przeszłości determinowało nie wprost, „podskórnie”, ludzkie działania w sferze gospodarki,

współcześnie stało się obiektem naukowych analiz i elementem edukacji przedsiębiorców w zglobalizowanej gospodarce.

Struktury klastrowe nie reprezentują żadnych nowych, dotąd niepoznanych stron relacji międzyludzkich na różnych szczeblach agregacji. Kluczem do zrozumienia istnienia oraz opisu i wyjaśnienia sposobów funkcjonowania klastrow i struktur im pokrewnych jest wskazanie na powszechnie dotychczas ignorowany fakt, że każda struktura klastrowa to zarazem grupa społeczna. A zatem wiedza dotycząca grup społecznych powinna zostać zaaplikowana do wszelkich rozważań – zarówno natury teoretycznej, jak i praktycznej – poświęconych klastrom i inicjatywom klastrowym.

Podobnie rozważać należy zagadnienie tożsamości w odniesieniu do klastrow i inicjatyw klastrowych. Skoro są to struktury, które uznać trzeba za grupy społeczne, to – konsekwentnie – kwestia ich tożsamości powiązana będzie z wcześniejszymi dociekaniem poczynionymi w niniejszym artykule, a poświęconymi tożsamości grupowej, tożsamości indywidualnej oraz identyfikacjom.

Przedsiębiorstwo, a więc podstawowy element składowy klastra, jest tworem ponadjednostkowym – czyli należy przyporządkować mu kategorię „tożsamości grupowej” jako pierwiastka zarazem odróżniającego to przedsiębiorstwo od innych podmiotów rynkowych (wspomniane wcześniej *distinctiveness*), jak i spajającego składające się nań jednostki w efektywnie działającą całość (*sameness*). Tożsamość grupowa przedsiębiorstwa będzie zatem specyficznym refleksem w strukturze identyfikacji tożsamości jednostkowych pracowników. Pracownicy – w mniejszym lub większym stopniu – odczuwają więź ze swoją firmą, będą znać jej cele i środki prowadzące do ich osiągnięcia, zajmą określone miejsca w strukturze przedsiębiorstwa (poprzez zintegrowany system ról społecznych wyznaczający jednocześnie schematy i kanały komunikacji między członkami systemu). Innymi słowy – będą normalnie funkcjonującymi członkami grupy społecznej działającej w polu ekonomicznym. Tożsamością grupową przedsiębiorstwa określać zatem należy intersubiektywnie podzielaną wizję przedsiębiorstwa w ramach identyfikacji stanowiących element jednostkowych tożsamości osób w to przedsiębiorstwo zaangażowanych. Co należy jednak podkreślić, wskazana tu wspólna wizja przedsiębiorstwa (lub jakiegokolwiek innej grupy społecznej), mimo że będzie mieć pewne cechy wspólne dla większości lub nawet wszystkich członków danej grupy, nigdy nie będzie dokładnie taka sama dla każdego z nich.

Tożsamość klastra lub inicjatywy klastrowej – siłą rzeczy – wciąż będzie odnosiła się do kategorii „tożsamości grupowej”. Struktury klastrowe są przecież agregatem grup społecznych (przedsiębiorstw), a więc i w ich przypadku niemożliwe jest mówienie o tożsamości w takim sensie, w jakim mówi się o tożsamości jednostki ludzkiej. I podobnie jak w przypadku przedsiębiorstw – tożsamość klastra lub inicjatywy klastrowej oznacza intersubiektywnie podzielaną, względnie jednolitą wizję tej struktury zawierającą się w identyfikacjach jednostek ludzkich tę strukturę tworzących. W każdej z tych pojedynczych identyfikacji zawierać się będą podobne elementy, jak w przypadku identyfikacji z przedsiębiorstwem, a więc – po pierwsze – cechy specyficzne i charakterystyczne tylko dla danego klastra lub inicjatywy klastrowej, budujące jego „swojskość”, jak np.: nazwa, li-

sta członków, historia, a po drugie – cechy odróżniające ów klaster lub inicjatywę klastrową od innych tworów podobnego typu, np. reprezentowana branża.

Kluczem do zrozumienia specyfiki struktur klastrowych jest świadomość faktu, że są to po prostu grupy społeczne złożone – w pierwszym rzędzie – z twórców o charakterze ponadjednostkowym (np. w formie przedsiębiorstw), te zaś – w drugim rzędzie – składać się będą z działających jednostek ludzkich. Przydatną uwagą do omawianej kwestii jest myśl Floriana Znanieckiego, który z punktu widzenia filozofa, socjologa i subiektywisty pisał: „Grupa istnieje przede wszystkim przez to, że jej członkowie uważają ją za istniejącą w oddzieleniu od reszty świata; każdy członek należy do niej przede wszystkim przez to, że inni odnoszą się do niego i on sam do innych jako do członków tej samej grupy, w odróżnieniu od nie-członków” (Znaniecki 1973, s. 40–41). Tak więc momentem powstania grupy społecznej – a w tym najbardziej interesujących z punktu widzenia niniejszego artykułu: klastra i inicjatywy klastrowej – będzie chwila, w której intersubiektywnie podzielana świadomość potencjalnych członków grupy ulegnie rozszerzeniu o dodatkową identyfikację odnoszącą się do ich poczucia przynależności do pewnego tworu o zasięgu ponadjednostkowym. Różne jednostki – rzecz jasna – w różnym stopniu zidentyfikują się z określoną grupą społeczną (w tym wypadku z przedsiębiorstwem lub strukturą klastrową). Najściślej poczucie przynależności charakteryzować będzie osoby, które w największym stopniu przyczyniły się do ukonstytuowania się danej grupy (a więc: przywódców, ideologów, organizatorów, koordynatorów) (Znaniecki 1990). To ich działalność bowiem wyznacza grupowe cele oraz wskazuje środki zmierzające do ich urzeczywistnienia. W przedsiębiorstwie winien to być – w pierwszym rzędzie – jego właściciel oraz zaangażowana kadra zarządzająca, w klastrze z kolei – inicjatorzy współpracy oraz koordynator³.

Zarówno w klastrach i inicjatywach klastrowych, jak i w innego rodzaju grupach społecznych dostrzec można istnienie pewnych wspólnych mechanizmów warunkujących ukonstytuowanie się grupy społecznej. Warto teraz poświęcić chwilę na ich przybliżenie, aby uzyskać bardziej kompletny obraz powstawania i ewoluowania struktur klastrowych oraz kształtowania przez nie swojej specyficznej tożsamości.

Odpowiednia liczba współpartnerów

Warunkiem pierwszym, a zarazem najbardziej podstawowym, jest odpowiednia liczebność członków struktury klastrowej. Na początku funkcjonowania klastra lub inicjatywy klastrowej istotne jest to, aby liczba podmiotów zaangażowanych w jego funkcjonowanie nie była zbyt duża. Z jednej strony zapewnia to bowiem uczestnictwo podmiotów prawdziwie zainteresowanych utworzeniem i nadaniem pędu nowej strukturze klastrowej, z drugiej zaś stwarza kontekst sprzyjający czę-

³ Zaprezentowana koncepcja jest prostym modelem teoretycznym stworzonym przez autorów na podstawie ogólnej teorii grup społecznych Znanieckiego oraz jego refleksji nad powstawaniem i rozwojem grup etnicznych i narodowościowych.

stej i intensywnej komunikacji między zaangażowanymi podmiotami. Późniejszy wzrost liczebności członków organizacji klastrowej winien jednak przebiegać pod ścisłą kontrolą tej organizacji ze względu na to, że różne motywacje stojące za podjęciem decyzji o dołączeniu do struktury klastrowej oraz różne potencjały (w znaczeniu habitusów Pierre'a Bourdieu) podmiotów wchodzących oddziaływać będą na zdolność tychże podmiotów do wykształcenia trwałej identyfikacji z klastrem lub inicjatywą klastrową, a tym samym wpływać będą na percepcję wartości grupowych, listę stawianych przed nią celów oraz zakres dostępnych do ich realizacji środków. Pamiętać należy o tym, że grupy o większej liczbie członków będą – ogólnie rzecz ujmując – mniej efektywne aniżeli te mniej liczne (Olson 1971, s. 28), chyba że wzrostowi liczebności członków danej grupy będzie towarzyszyć jej jednoczesne dzielenie na mniejsze podgrupy zadaniowe.

Wspólnota wartości

Warunek drugi ukonstytuowania się klastra lub inicjatywy klastrowej – wspólnota wartości – jest ściśle powiązany z warunkiem omówionym przed chwilą w taki sposób, że stanowi zarazem jego przyczynę i skutek. Wartości należy jednak rozumieć tutaj szeroko – w duchu rozważań Znanieckiego – jako twory pierwotnie dostępne ludzkiemu poznaniu, względem których człowiek zajmuje określone stanowisko (aprobujące lub dezaprobujące). Wartością – w tym rozumieniu – będzie zatem dla człowieka to wszystko, ku czemu nakieruje on swoją myśl. W przełożeniu na wspomnianą „wspólnotę wartości” w ramach tworzącej się struktury klastrowej oznacza to – z jednej strony – iż klastr lub inicjatywa klastrowa wymagają do zaistnienia pewnego minimalnego poziomu wspólnego odniesienia się (podobieństwa) członków-założycieli w kwestiach najbardziej istotnych z punktu widzenia klastra (inicjatywy klastrowej). Można wręcz stwierdzić, że podobieństwo wartości zbliża jednostki ludzkie do siebie i ułatwia im podejmowanie działań o ponadjednostkowym charakterze. Z drugiej zaś strony – działający klastr lub inicjatywa klastrowa są swoistą „bazą” zakumulowanych w nich wartości, stając się swego rodzaju drogowskazem dla partycypujących w nim podmiotów, wytyczną dla ich identyfikacji. Wspólnota wartości leży więc u źródeł powstania struktur klastrowych, by w przyszłości stać się zwrotnym efektem istnienia i działalności klastra bądź inicjatywy klastrowej, wzmacniającym siłę oddziaływania zarówno na członków (poprzez zdeterminowanie ich identyfikacji), jak i na inne podmioty rynkowe (poprzez efektywne wykorzystanie efektu synergii w polu ekonomicznym).

W obręb tak postrzeganej wspólnoty wartości wyznaczającej tożsamość struktur klastrowych włączyć należy rozmaite elementy pozwalające na wytworzenie się i rozwój tożsamości klastra lub inicjatywy klastrowej. Jako jeden z najważniejszych czynników potraktować należy z pewnością przynależność danej struktury do określonej branży (lub branż, w przypadku gdy składowe klastra bądź inicjatywy klastrowej współdziałają m.in. na zasadzie komplementarności). Przyporządkowanie branżowe wyznacza bowiem ściśle ramy, w jakich poruszać się będą przedsiębiorstwa zaangażowane w tę konkretną sferę działalności: spe-

cyficzne dla danej branży prawo (np. w zakresie certyfikacji działalności), rozwiązania administracyjne, *know-how*, charakterystyczne surowce, towary, usługi, rynki zbytu oraz rynek pracy itd. Innymi słowy – jest to forma i treść codziennej rzeczywistości klastra/inicjatywy klastrowej, czyli – tak naprawdę – sedno tożsamości grupowej danej struktury.

Drugim ważnym elementem wspólnoty wartości, silnie oddziałującym na tożsamość struktury klastrowej, jest jej geograficzna lokalizacja, a więc powiązanie z określonym regionem. I tak jak działająca jednostka jest jedynym realnym podmiotem życia społecznego, tak lokalizacja jest „umiejscowieniem” tej jednostki w realnie istniejącej rzeczywistości fizycznej. „Umiejscowienie” podmiotu o dowolnym stopniu agregacji w konkretnym środowisku stwarza zatem temu podmiotowi ściśle określone warunki funkcjonowania. I podobnie jak poszczególne jednostki różnią się między sobą pod względem posiadanego potencjału (kapitału ekonomicznego, społecznego, kulturowego i symbolicznego), tak też i zlokalizowanie podmiotów w odmiennych miejscach geograficznie rozumianej rzeczywistości przekłada się na zróżnicowanie możliwości, jakie dostępne są im na danym terenie. Warto w tym miejscu przypomnieć, że geograficzna bliskość przedsiębiorstw składających się na klastrowy lub wchodzących w skład inicjatywy klastrowej to jeden z definicyjnych warunków, których spełnienie konieczne jest do uznania danej struktury za posiadającą klastrowy charakter. Warunkuje to bowiem wystąpienie całego szeregu czynników stanowiących o szczególnej sile struktury klastrowej, jak np.: efektu synergii, „rozlewania się” wiedzy w klastrze, częstych i bezpośrednich kontaktów podmiotów składowych ze sobą.

Trzecim elementem przynależącym do tzw. wspólnoty wartości jest czynnik, który określić można terminem „bliskość światopoglądowa”. Jego znaczenie jest zapewne najbliższe potocznie rozumianemu wyrażeniu „wspólnota wartości” i obejmuje m.in.: podobieństwa zinternalizowanych norm społecznych, wyznaczanych wartości etycznych, podzielanych formalnych i nieformalnych ideologii (np. nastawienie na ekologię, społeczną odpowiedzialność biznesu lub – z drugiej strony – postępowanie w myśl zasady *pecunia non olet*, maksymalizację zysku kosztem pracowników itd.). Bliskość światopoglądowa jest czynnikiem szczególnie istotnym u jednostek inicjujących działalność klastrową ze względu na – z jednej strony – zwiększenie prawdopodobieństwa stworzenia trwałych podwalin pod budowaną strukturą, a z drugiej – dużą siłą oddziaływania względnie jednolitej i wspólnej wizji budowy i rozwoju klastra/inicjatywy klastrowej na przyszłych współpartnerów.

Zewnętrznymi przejawami omawianej powyżej wspólnoty wartości są wykorzystywane przez członków struktury klastrowej pewne symbole oraz reguły ich stosowania, jednakowe dla każdego z uczestników, a podkreślające wspólną tożsamość podmiotów „oznaczonych” oraz odrębność „nieoznaczonych”. System identyfikacji wizualnej – bo tak można nazwać wszelkie zewnętrzne oznaki przynależności danych podmiotów do określonej struktury o wyższym poziomie agregacji (w tym klastrowych i inicjatyw klastrowych) – tworzyć będą, w pierwszym rzędzie, takie czynniki, jak niepowtarzalna nazwa struktury (klastra lub inicjatywy klastrowej), unikatowe logo, wyjątkowa firmowa typografia. Wokół tych

najbardziej podstawowych symboli ogniskować się będzie poczucie identyfikacji zarówno wykorzystujących je członków struktury klastrowej, jak i – co nie mniej istotne – jej potencjalnych klientów, dostawców i pośredników. Stanowiąc one bowiem będą swego rodzaju zobiektywizowanie istnienia tworu dotychczas pozostającego bardziej w sferze idei niż konkretnej rzeczywistości. Ze względu na spójność kształtowanej tożsamości grupowej i łatwość jej przyszłego rozprze-strzenia się wskazane byłoby jednak, aby przyjęta przez członków struktury klastrowej identyfikacja wizualna korespondowała ze specyfiką branży, w jakiej działa klastery lub inicjatywa klastrowa oraz z tradycją i historią regionu określającego terytorialną podstawę ich działalności.

W ramach rozważań nad wspólnotą wartości jako jednym z czynników wytwarzających i utrzymujących istnienie grupy społecznej (w tym wypadku struktur klastrowych) można zastanawiać się także nad włączeniem w jej obręb kolejnego – poza wymienionymi wyżej – elementu, a mianowicie wspólnoty interesów partnerów zamierzających podjąć lub kontynuować współpracę. Wydaje się jednak – po analizie wszystkich „za” i „przeciw” – że choć tzw. wspólnota interesów może doprowadzić do zawiązania się podstaw nowej grupy społecznej (w formie struktury klastrowej), to wzmiankowana wspólnotowość będzie miała jedynie pozorny charakter. Każdy z podmiotów rynkowych działających w polu ekonomicznym ma – tak naprawdę – jeden główny interes: maksymalizację własnego zysku. Jeżeli – zgodnie z postrzeganiem przez przedsiębiorstwo własnym interesem – maksymalizacja takiego zysku byłaby bardziej prawdopodobna dzięki zaangażowaniu tego podmiotu w strukturę klastrową (a więc kooperację z określoną liczbą współpartnerów), to istnieją silne przesłanki do twierdzenia, że zaangażuje się on w taki projekt. Biorąc zatem pod uwagę fakt, iż każdy klastery lub inicjatywa klastrowa to agregat złożony z większej liczby – nastawionych przede wszystkim na realizację własnych interesów – podmiotów, okazuje się, że bardziej niż o „wspólnocie interesów” takich podmiotów należałoby mówić raczej o wspólnej dla wszystkich uczestników postawie zorientowanej na dbałość o interesy własne. Wydaje się – podsumowując rozważania w tym zakresie – że tzw. wspólnota interesów stanowi przejaw swoistego dla każdej grupy społecznej bodźca wyzwalającego energię do konstruowania określonej społecznej struktury, nie jest zaś warunkiem koniecznym jej skutecznego zawiązania i efektywnego funkcjonowania.

Więź między uczestnikami

Obok odpowiedniej liczebności partnerów tworzących daną strukturę klastrową oraz zespołu czynników określonych łącznie mianem „wspólnoty wartości” – do ukonstytuowania się struktury klastrowej niezbędne jest również istnienie poczucia więzi między jednostkami składającymi się na agregaty zaangażowane w określony klastery lub inicjatywę klastrową. Tak naprawdę to poczucie „związania” z innymi uczestnikami klastra jest zasadniczą częścią odczuwania identyfikacji ze strukturą klastrową. Może się ono jednak dość zasadniczo różnić w zależności od tego, czy powstało samoistnie, czy też stanowi efekt narzuc-

nych odgórnie działań. Warto w tym miejscu odwołać się do koncepcji więzi społecznej Pawła Rybickiego, w myśl której jednostki zaangażowane w działalność w tworze o ponadjednostkowym charakterze (jak np. przedsiębiorstwo lub klastr) mogą odczuwać przywiązanie do danej struktury na trzy zasadnicze sposoby: w sposób naturalny, dobrowolny lub przymusowy (Rybicki 1979, s. 676). Struktury klastrowe – co oczywiste – wyłączone są raczej z możliwości wytworzenia więzi naturalnej, która oparta jest na wspólnocie pochodzenia lub pokrewieństwie, w pełni natomiast wpisują się zarówno w możliwość zaistnienia zarówno więzi zrzeszeniowej, jak i stanowionej.

Więź stanowiona (zewnątrznie narzucona) cechować będzie zatem tzw. klastry odgórne, czyli takie, o których powstaniu i funkcjonowaniu nie decydowały podmioty na nie się składające, lecz aktorzy zewnętrzni mający moc decyzyjną, np. władze samorządowe po konsultacjach z ekspertami. Szczególnie wiele takich struktur powstało w Polsce – powołanie do życia „powiązania kooperacyjnego” było i jest bowiem warunkiem partycypacji podmiotów składowych (w tym i władz samorządowych, uczelni wyższych, a wreszcie przedsiębiorstw) w środkach finansowych przeznaczanych przez Unię Europejską na rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności polskiej gospodarki. Głównym problemem uwidaczniającym się jednak wraz z upływem czasu i funkcjonowaniem takich struktur jest ich niska wewnętrzna motywacja do realizacji postawionych przed nimi celów. Oznacza to, że kiedy o powstaniu i działaniu klastra decydują podmioty wobec niego zewnętrzne, starające się sztucznie wzbudzić mechanizmy współpracy i konkurencji między jego elementami składowymi, pojawiają się problemy z ukonstytuowaniem się tych składowych w grupę społeczną, a tym samym uwidacznia się brak podstaw do powstania grupowej tożsamości i zaszczerpienia jej jednostkom ludzkim w formie identyfikacji z klastrem. W warstwie czysto praktycznej oznacza to, że po zakończeniu okresu finansowania klastrów w Polsce przez środki pochodzące z Unii Europejskiej lub od władz centralnych i samorządowych bardzo prawdopodobnym scenariuszem dla „klastrów odgórnych” będzie rozpad ich struktur⁴.

Z kolei więź zrzeszeniowa wprost wpisuje się w model konstytuowania się struktury klastrowej w pełnoprawną grupę społeczną. Jest to bowiem poczucie przywiązania i wspólnoty z jednostkami składającymi się na zagregowane podmioty tworzące składowe klastra lub inicjatywy klastrowej, oddziałujące symbolicznie na otoczenie poprzez intersubiektywnie podzielaną grupową tożsamość różnych poziomów (np. przedsiębiorstwa, klastra i inicjatywy klastrowej). Podmioty złączone więzią zrzeszeniową dobrowolnie nawiązały relacje ze współpartnerami na podstawie wcześniejszej analizy „wspólnoty wartości” i uzyskania dzięki niej wysokiego prawdopodobieństwa powiązania się z podmiotami podobnymi pod względem posiadania bądź nieposiadania danej cechy. „Uklastrowienie” zatem tych aktorów pola ekonomicznego, którzy sami dostrze-

⁴ Więcej na ten temat znajdzie się w przygotowywanej przez autorów monografii zatytułowanej *Zarządzanie kapitalami w strukturach klastrowych*. Jednym z wymiarów analizy będą bowiem różnice między strukturami klastrowymi o genezie „odgórnej” i „oddolnej”, zidentyfikowane na podstawie wyników badań empirycznych przeprowadzonych w wybranych klastrach.

gli istotność „koopetycji”⁵ z innymi podmiotami rynkowymi, polegać będzie – tak naprawdę – na sformalizowaniu już istniejących powiązań między uczestnikami (lub ich ewentualnemu ulepszeniu), nie zaś na budowie od podstaw tych relacji (jak w „klastrach odgórnich”). „Klasy oddolne” wydają się – wobec powyższego – strukturami o bardziej trwałym charakterze aniżeli ich „odgórne” odpowiedniki, ich istnienie zaś zdaje się pozostawać względnie niezależne od zewnętrznych źródeł finansowania.

Wewnętrzna organizacja

Czwartym warunkiem ukonstytuowania się struktury klastrowej (w formie grupy społecznej) jest istnienie lub wykształcenie wewnętrznej organizacji w klastrze bądź inicjatywie klastrowej. W strukturach niesformalizowanych (do których przynależć może tylko klastr) warunek ten jest trudniejszy do spełnienia ze względu na niewyartykułowane wprost, płynne i niejednoznacznie rozumiane przez wszystkie podmioty reguły spajania odrębnych części (np. przedsiębiorstw) w efektywnie funkcjonującą strukturę (klastr). Nie musi to jednak oznaczać braku organizacji w analizowanej grupie – taka organizacja (struktura) może istnieć na poziomie nieformalnym, tyle że podlegać będzie tym samym prawidłowościom i ograniczeniom, jakie charakteryzują nawiązywanie i utrzymywanie każdego nieformalnego kontaktu przez podmioty na dowolnym stopniu agregacji.

Tryb sformalizowany dla struktur klastrowych jest w mniejszym stopniu potrzebny zaangażowanym w nie podmiotom, za to wydaje się niezbędny dla wszelkich instytucji „identyfikujących” klasy, finansujących ich powstawanie i funkcjonowanie oraz monitorujących efekty ich działalności. Niewątpliwą zaletą formalizacji klastra (czyli stworzenia „powiązania kooperacyjnego”) lub powstania inicjatywy klastrowej (z definicji sformalizowanej) jest jasne i jednoznaczne określenie praw i obowiązków każdego z uczestników wobec siebie, struktury klastrowej oraz całego pola ekonomicznego stanowiącego obszar działalności struktury klastrowej.

Dodatkową kwestią, która wymaga refleksji przy okazji prowadzenia rozważań na temat kształtowania się wewnętrznej organizacji struktur klastrowych, jest zagadnienie podmiotów dominujących w klastrze lub inicjatywie klastrowej. W strukturach bez formalizacji – a więc niektórych klastrach – w rolę liderów naturalnie wcielają się te podmioty, które bądź zainicjowały współpracę ze swymi partnerami, bądź z racji swojego potencjału (wielkości, finansowej zasobności, rozległej sieci kontaktów, zaawansowanej wiedzy i technologii, uznanej reputacji) generują relatywnie najwięcej zysków w klastrze, składają najwięcej zamówień lub też są największymi odbiorcami zamówień od innych podmiotów życia gospodarczego. Najczęściej jest również tak, że takie dominujące podmioty de-

⁵ Koopetycja (*coopetition*) to występowanie jednocześnie procesów współpracy (*cooperation*) i konkurencji (*competition*) między określonymi podmiotami. Więcej na ten temat w: Brandenburger, Nalebuff 1996; Walley 2007; Dagnino i in. 2008.

terminują w znacznym stopniu charakter tożsamości klastra. Z kolei w klastrach sformalizowanych (powiązaniach kooperacyjnych) oraz wszystkich inicjatywach klastrowych rola lidera jest dość jasno określona, a odpowiedzialny za nią jest podmiot zwany koordynatorem.

Z punktu widzenia rozważań nad tożsamością klastrow i inicjatyw klastrowych koordynator pełni funkcję podwójną: po pierwsze – może być inicjatorem lub współinicjatorem stworzenia wspólnoty wartości dla określonej struktury klastrowej, czyli światopoglądowej bazy, na którą nadbuduje się właściwa struktura klastrowa, po drugie natomiast – będzie jej swoistym strażnikiem czuwającym nad utrzymaniem kierunku rozwoju określonego w momencie powołania do życia danego klastra bądź inicjatywy klastrowej. Poza tymi dwiema funkcjami koordynator pełni rolę pośrednika między podmiotami zaangażowanymi w daną strukturę klastrową (ta rola staje się tym bardziej istotna, im większą liczebnością charakteryzuje się owa struktura). Działalność koordynatora można porównać do swego rodzaju „smaru” zmniejszającego tarcie pomiędzy poszczególnymi elementami układu – usprawnia proces przepływu informacji w strukturze klastrowej, przyczynia się do redukcji napięć, które nieuchronnie pojawiać się będą między podmiotami zaangażowanymi w tę strukturę, czy też – z racji swojej koniecznej neutralności – ma potencjał do budowania zaufania zarówno do struktury klastrowej jako całości, jak i do poszczególnych jej członków.

Efektywna komunikacja

Istotność roli koordynatora w sformalizowanych strukturach klastrowych oraz podmiotów wiodących w strukturach niesformalizowanych uwidacznia się szczególnie na płaszczyźnie stanowiącej ostatni z warunków ukonstytuowania się klastra lub inicjatywy klastrowej w grupę społeczną – posiadania sprawnie funkcjonującej sieci komunikacji (przepływu informacji) między węzłami (członkami) danej struktury. Podmioty wiodące w ramach struktur niesformalizowanych z racji swego potencjału generują największą liczbę informacji, a zarazem są ich odbiorcami; stanowią zatem najczęściej wykorzystywany węzeł w strukturze komunikacyjnej klastra. Inicjatywy klastrowe z kolei – jako struktury sformalizowane – mają jasno określony centralny węzeł sieci informacji, a rolę taką odgrywa – omawiany wcześniej – koordynator. Oprócz bycia neutralną platformą wymiany informacji między partnerami określonej struktury klastrowej, jest on także inicjatorem i generatorem procesu komunikowania się w tej grupie. Do jego zadań należy bowiem nie tyle bierne kontrolowanie sytuacji w klastrze lub inicjatywie klastrowej, ile aktywne wpływanie na politykę i strategię podejmowane przez członków koordynowanej struktury oraz odpowiedzialność za sferę komunikacji danej struktury jako całości z podmiotami działającymi poza jej granicami.

Działania wzmacniające procesy konstytuowania się grupy społecznej oraz formowania jej tożsamości

Każda z wyżej omówionych grup czynników warunkujących ukonstytuowanie się grupy społecznej – w tym konkretnym artykule w znaczeniu klastra lub inicjatywy klastrowej – odgrywa istotną rolę w procesie powstawania i utrzymywania tożsamości takiej grupy. Dla każdej z tych grup czynników można również wskazać określone działania, których wykonanie oddziaływać będzie pozytywnie na tożsamość struktury klastrowej, tzn. poprzez silniejsze poczucie identyfikacji z daną strukturą efekt synergii – stanowiący podstawowy skutek współpracy klastrowej – ulegnie wzmocnieniu. Natomiast powodzenie klastra lub inicjatywy klastrowej jako całości przełoży się wprost na poprawę sytuacji zaangażowanych podmiotów oraz – pośrednio – na wzrost konkurencyjności regionu, w którego obrębie dana struktura funkcjonuje.

Warto zatem w tym miejscu rozważyć możliwe formy świadomego wywierania wpływu na poszczególne czynniki determinujące powstanie i utrzymywanie struktury klastrowej na poziomie grupy społecznej oraz formę i treść charakteryzującej ją tożsamości.

Z perspektywy tworzenia i późniejszego „rozlewania się” tożsamości grupowej (w formie identyfikacji jednostek ludzkich ze strukturą, w której uczestniczą) w klastrze lub inicjatywie klastrowej jednym z najistotniejszych kryteriów będzie osiągnięcie lub utrzymanie odpowiedniej liczby członków tej struktury. W tekście celowo użyto mało precyzyjnego terminu „odpowiednia” na określenie pożądanej liczby uczestników danej struktury klastrowej, ze względu na wielość i różnorodność zmiennych, jakie należy wziąć pod uwagę, próbując ową wartość skwantyfikować. Dobrą praktyką we wszelkiego rodzaju strukturach klastrowych winno być stworzenie już u ich zarania listy kryteriów (warunków „wejścia/wyjścia”), które – w aspekcie pozytywnym – powinny spełniać podmioty aspirujące do współuczestnictwa w tej strukturze, oraz których spełnienie – w aspekcie negatywnym – skutkować będzie usunięciem z grona współpartnerów. Szczególna istotność kwestii odpowiedniej liczebności dla powstania i utrzymania tożsamości klastra lub inicjatywy klastrowej bierze się przede wszystkim z faktu, że niekontrolowany rozrost dowolnej struktury społecznej pociąga za sobą radykalny spadek jej efektywności oraz ogranicza zaangażowanie poszczególnych węzłów tej struktury w działalność na rzecz całości. Stąd też konieczność szczegółowej selekcji podmiotów (pod względem np. czasu funkcjonowania na rynku, renomy, potencjału ekonomicznego, związków z regionem, deklarowanej chęci intensywnego zaangażowania się w sprawy struktury klastrowej) oraz ich stałego monitoringu po wejściu do struktury. Takiemu traktowaniu winny podlegać – rzecz jasna – także podmioty założycielskie, gdyż sam status „założyciela”, „inicjatora” nie gwarantuje stałego, wysokiego poziomu zaangażowania w życie klastra/inicjatywy klastrowej.

Celowe i świadome kształtowanie tożsamości struktury klastrowej powiązane jest silnie ze „wspólnotą wartości” (którą można rozumieć jako komponent treściowy tej tożsamości), a więc drugim z warunków ukonstytuowania się grupy

społecznej. Najlepszą możliwością oddziaływania na przynależność branżową, identyfikację regionalną i bliskość światopoglądową partnerów jest włączenie tych wszystkich czynników w postulowane powyżej mechanizmy selekcji i kontroli elementów składowych klastra lub inicjatywy klastrowej. Identyfikacja wizualna – ostatni z czynników „wspólnoty wartości” – stanowiłaby wówczas efekt konsensusu dokonanego przez członków struktury klastrowej, odnoszącego się do zewnętrznych przejawów istnienia danej grupy społecznej i podkreślającego jej swoistość oraz odmienność od innych grup podobnego typu. Zewnętrzne, wizualne atrybuty tożsamości grupowej pozwalają na wysłanie do pozostałych uczestników życia społecznego komunikatu o zajęciu przez daną grupę określonego miejsca w przestrzeni zarówno rzeczywistej, jak i symbolicznej.

Tak przygotowane, skodyfikowane warunki uczestnictwa w klastrze lub inicjatywie klastrowej oraz główne założenia tożsamości tych struktur wraz z zewnętrznymi ich przejawami znacząco poprawiają prawdopodobieństwo wykształcenia się więzi społecznej między podmiotami stanowiącymi elementy składowe klastrowych całości. Jednakże z perspektywy solidności, trwałości i jakości tożsamości danej struktury klastrowej należy zwrócić uwagę, iż jedynie więź zrzeszeniowa gwarantuje podmiotom składowym wykształcenie się i utrzymanie silnej i spójnej identyfikacji z podmiotem o wyższym stopniu agregacji. Wiąż ta jest pierwotna wobec struktury, tzn. struktura nadbudowuje się na elementach już więzią połączonych, odwrotnie niż przy okazji występowania więzi stanowionej – w tym przypadku, odgórnie narzucona struktura wymusza na swoich elementach składowych pewne działania mające świadczyć o istnieniu więzi.

Wewnętrzna organizacja danej grupy (klastra/inicjatywy klastrowej) może oddziaływać na proces kształtowania i utrzymywania jej tożsamości za pośrednictwem dwóch, omówionych wcześniej czynników: wyłonienia się podmiotu wiodącego w danej strukturze oraz przeprowadzonej (lub nie) formalizacji tej struktury.

Podmiot wiodący (w formie najaktywniejszego współpartnera w danej strukturze lub formalnie wyznaczonego koordynatora) z racji swej dominującej lub centralnej pozycji zajmowanej w klastrze lub inicjatywie klastrowej ma duży wpływ na sytuację w całej strukturze, a tym samym na kreowanie nowych elementów mogących stanowić składowe grupowej tożsamości lub też monitorowanie zgodności działań współpartnerów z elementami już ustalonymi. Stąd też niezwykle istotne dla każdej struktury klastrowej jest obsadzenie roli lidera – z jednej strony wyznaczającego trendy, z drugiej zaś – trzymającego się obranego wcześniej kursu. Zapewnia to grupowej tożsamości zarówno kontynuację, trwałość i spójność przeszłych doświadczeń z planami na przyszłość, jak i elastyczność niezbędną do przystosowywania się struktur klastrowych i ich składowych do zmieniających się warunków w polu ekonomicznym.

Formalizacja struktury klastrowej pełnić będzie odmienną funkcję w procesach tożsamościowych, w zależności od tego, czy dany klaster bądź inicjatywa klastrowa reprezentować będą „odgórny”, czy „oddolny” charakter powstania. Dla struktur zaplanowanych „odgórnie” formalizacja jest jedyną drogą zaakcentowania faktu powstania nowego tworu społecznego zarówno dla świata ze-

wewnętrznego, jak i jego członków. Sformalizowanie staje się zatem fundamentem, bez którego niemożliwe byłoby utworzenie struktury klastrowej o „odgórną” genezie. Inaczej rzecz się ma w klastrach lub inicjatywach klastrowych utworzonych dzięki ruchom „oddolnym” – w tym przypadku formalizacja nakłada się na już istniejące relacje i – być może – rozwijającą się tożsamość grupową, wzmacniając oba te czynniki, a tym samym utwardzając solidność podstaw, na których oparła się struktura klastrowa. I chociaż nic nie stoi na przeszkodzie, aby klastry bez sformalizowanej organizacji mogły efektywnie konkurować na polu ekonomicznym z innymi jego aktorami, należy stwierdzić, że posiadanie obiektywnie potwierdzonych wyznaczników tożsamości (nazwa, logo, forma prawna, statut i/lub strategia) zwiększa prawdopodobieństwo odniesienia sukcesu przez „oddolną” strukturę sformalizowaną. W strukturze niesformalizowanej bowiem największą „potwierdzoną” obiektywnie całością jest pojedyncze przedsiębiorstwo; w strukturze sformalizowanej – cały klastrowy lub inicjatywa klastrowa. Ta różnica skali przekłada się na różnice możliwości, jakich do osiągnięcia swoich celów mogą użyć struktury klastrowe (np. wspomniane wcześniej dofinansowanie działalności z funduszy Unii Europejskiej).

Na omówione powyżej czynniki warunkujące rozwój tożsamości grupowej poprzez spełnianie kryteriów ukonstytuowania się danej struktury w grupę społeczną nakłada się wymóg sprawnej komunikacji. Wymiana informacji między podmiotami bezpośrednio zaangażowanymi w działalność klastra lub inicjatywy klastrowej oraz między klastrem bądź inicjatywą klastrową jako całością a podmiotami pozostającymi poza granicami danej struktury klastrowej jest najprostszym, a zarazem najważniejszym działaniem, jakie mogą podjąć podmioty na dowolnym poziomie agregacji. Z tego też powodu należy zwrócić uwagę na kompetencje jednostek zaangażowanych w główne procesy komunikacyjne, gdyż ich brak – z jednej strony – oznaczać będzie utrudnienia w realizacji postawionych przed daną strukturą klastrową celów, z drugiej zaś – zaburzy przepływ informacji między intersubiektywnie podzielanymi identyfikacjami jednostek, a tym samym zniekształcać obraz grupowej tożsamości danego klastra lub inicjatywy klastrowej. Istotne będzie zatem to, aby ważną częścią podnoszenia kwalifikacji przez pracowników określonej struktury klastrowej stały się kursy i szkolenia nakierowane na zdobycie teoretycznej wiedzy z zakresu komunikowania się oraz wykształcenie praktycznych umiejętności efektywnego porozumiewania się z partnerami w akcie komunikacji. Innym ważnym czynnikiem z obszaru komunikacji, wpływającym na kształtowanie tożsamości grupowej, jest konieczność podtrzymywania procesów komunikowania się również na poziomie nieformalnym, tzn. poza „oficjalnym obiegiem”. Za dobrą praktykę należałoby dlatego uznać inicjowanie oraz wspieranie regularnych, bezpośrednich i nieformalnych kontaktów między jednostkami reprezentującymi podmioty składowe klastra lub inicjatywy klastrowej. Zwrotnie, przełoży się to na zmniejszenie dystansu między współpartnerami, ułatwi ukształtowanie się poczucia bliskości i wspólnoty oraz usprawni proces formalnego obiegu informacji w strukturze klastrowej.

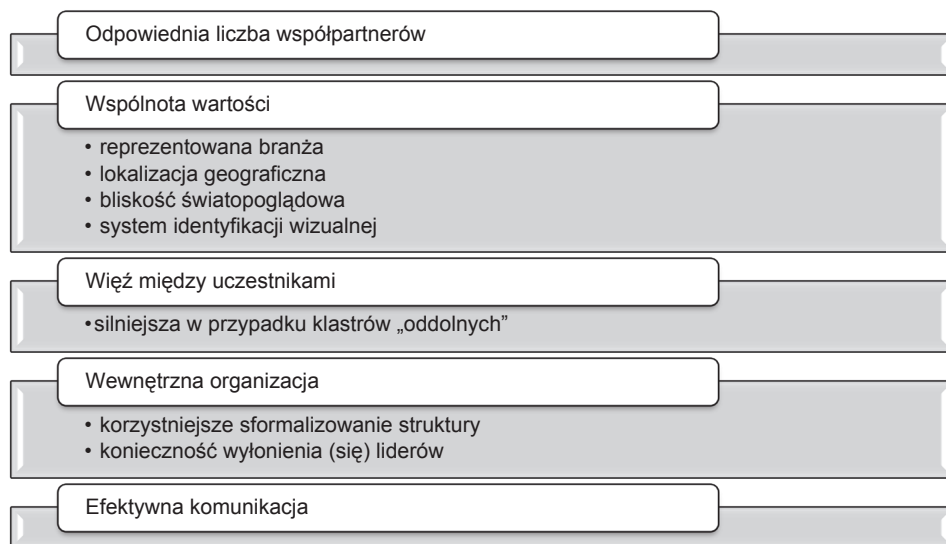
Podsumowanie

Struktury klastrowe (a więc klastry i inicjatywy klastrowe) nie stanowią nowości w sferze ekonomicznej życia społecznego. Modele współpracy i konkurencji podmiotów rynkowych położonych w bliskości geograficznej znane są ludzkości niemalże od momentu powstania handlu jako istotnego typu interakcji między jednostkami. Nowością jest za to współczesna moda podkreślania olbrzymiej wagi, jaką ta forma relacji handlowych ma zarówno dla zaangażowanych w jej funkcjonowanie podmiotów, jak i dla otoczenia społecznego rozumianego tutaj szeroko: od regionu, stanowiącego terytorialną bazę dla działalności klastrowej, przez branżę (lub branże) wyznaczające specyfikę tej działalności, aż po jednostki ludzkie realnie działające w rzeczywistości.

Struktury klastrowe nie są jednak niczym innym, jak pewną formą grupy społecznej i jako takie podlegają takim samym tendencjom, jak grupy społeczne innych typów. Jedną z najistotniejszych tendencji w dużym stopniu warunkujących działalność każdej grupy społecznej jest wytworzenie u jednostek składających się na jej członków świadomości w zakresie przynależności do wspólnoty o ponadjednostkowym charakterze oraz nakładającego się na to poczucia więzi jednostki z innymi uczestnikami grupy społecznej, a także ideą grupy jako całości. Innymi słowy, każda grupa społeczna, której zamiarem jest długie trwanie, podejmuje wysiłki zmierzające do ukształtowania tożsamości owej grupy (aby wyróżniać się zarówno poprzez zestaw cech upodabniających jej członków, jak i odróżniających ich od „nie-członków”) oraz do zaimplementowania jej w jednostkach ludzkich w formie identyfikacji z daną grupą. Część grup społecznych podejmuje taką działalność w pełni świadomie, część zaś w sposób intuicyjny – siłą rzeczy niedoskonały.

Struktury klastrowe nie podejmują świadomych i zaplanowanych działań zmierzających do stworzenia i rozpowszechnienia własnej i niepowtarzalnej tożsamości. Pośrednio świadczy o tym brak tego zagadnienia w literaturze naukowej poświęconej omawianej problematyce oraz w dokumentach urzędowych stwarzających ramy formalnoprawne działalności powiązań kooperacyjnych w Polsce. Bezpośrednio natomiast świadczy obserwacja klastrowej rzeczywistości, zgodnie z którą ta część struktur, które podejmują choćby nieświadome działania ukierunkowane na zwiększenie wewnętrznej, grupowej spójności, przejawiają wykreowanie symboli wizualnej identyfikacji, co w praktyce sprowadza się jedynie do wytyczenia granic własnej odrębności. To jednak zdecydowanie za mało, aby mówić wówczas o danym klastrze lub inicjatywie klastrowej w sposób równoważny z traktowaniem tych struktur jako posiadających status grupy społecznej o w pełni rozwiniętej tożsamości.

W niniejszym artykule wskazano listę warunków, których spełnienie zbliży daną zbiorowość do uzyskania statusu grupy społecznej, oraz omówiono wiele działań mogących pozytywnie wpłynąć na proces kreowania grupowej tożsamości oraz jej „rozlewanie się” na jednostkowe identyfikacje. W odniesieniu do klastrów i inicjatyw klastrowych wspomniane warunki podsumować można tak, jak przedstawiono to na rycinie 2.



Ryc. 2. Czynniki konstytuujące struktury klastrowe w grupy społeczne (a zarazem pozytywnie oddziałujące na kształtowanie się grupowej tożsamości)

Źródło: opracowanie własne.

Poruszana w powyższym artykule tematyka dotyczy spraw dotychczas pomijanych zarówno w literaturze naukowej, jak i klastrowej praktyce. Autorzy stoją jednak na stanowisku, że rozwinięcie (teoretyczne i empiryczne) zaproponowanej powyżej koncepcji tożsamości struktur klastrowych – na razie empirycznie niezwyfikowanej – znacząco przyczyni się do powiększenia stanu wiedzy naukowców i ekspertów związanych z klasteringiem, a także wpłynie stymulująco na rzeczywiste mechanizmy działania i sposób funkcjonowania klastrów oraz inicjatyw klastrowych nie tylko w Polsce. Wiele kwestii wymaga doprecyzowania i rozwinięcia, np. typologia struktur klastrowych skonstruowana przez pryzmat intensywności podejmowanej współpracy oraz zgodności z proponowaną koncepcją tożsamości, czy też refleksja nad praktyczną stroną kreowania i utrzymywania (lub modyfikowania) tożsamości w klastrach i inicjatywach klastrowych. Są to jednakże tematy na tyle obszerne, że ich zreferowaniu należy poświęcić osobne artykuły, co też autorzy niniejszej publikacji zamierzają w przyszłości uczynić.

Literatura

- Bojar E., Bis J., 2006, „Rola bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) w klastrach”, *Przegląd Organizacji*, nr 10.
- Bokszański Z., 1989, *Tożsamość, interakcja, grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Brandenburger A.M., Nalebuff B.J., 1996, *Co-opetition*, New York: Doubleday.
- Dagnino G.B., Le Roy F., Yami S., Czakon W., 2008, „Strategie kooperacji – nowa forma dynamiki międzyorganizacyjnej?”, *Przegląd Organizacji*, nr 6.

- Gancarczyk J., Gancarczyk M., 2002, „Konkurencyjność skupisk przemysłu (*clusters*) – od korzyści zewnętrznych do korzyści sieci”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2–3.
- Gorynia M., Jankowska B., 2008, *Klastry a międzynarodowa konkurencyjność i internacjonalizacja przedsiębiorstwa*, Warszawa: Difin.
- Grycuk A., 2003, „Koncepcja gron w teorii i praktyce zarządzania”, *Organizacja i Kierowanie*, nr 3.
- Jacobson-Widding A. (red.), 1983, *Identity: Personal and Sociocultural*, Uppsala: Uppsala University.
- Jankowska B., 2012, *Kooperacja w klastrach kreatywnych: przyczynek do teorii regulacji w gospodarce rynkowej*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Jarymowicz M. (red.), 1988, *Studia nad spostrzeganiem relacji „Ja-Inni”: tożsamość, indywidualizacja, przynależność*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lis A., Lis A., 2011, „Klaster, inicjatywa klastrowa, powiązanie kooperacyjne – rozróżnienie pojęć”, *Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą*, nr 37.
- Lis A., Szerenos A., 2009, „Koncepcja kapitałów Pierre’a Bourdieu w badaniach klastrów przemysłowych”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2(36).
- Mikołajczyk B., Kurczewska A., Fila J., 2009, *Klastry na świecie. Studia przypadków*, Warszawa: Difin.
- Olejniczak K., 2003, „Apetyt na grona? Koncepcja gron oraz koncepcje bliskoznaczne w teorii i praktyce rozwoju regionalnego”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2(12).
- Olesiński Z., Predygiel A., 2002, „Identyfikacja i analiza grona na przykładzie grona budowlanego w regionie świętokrzyskim”, *Organizacja i Kierowanie*, nr 3.
- Olson M., 1971, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Penc-Pietrzak I., 2004, „Grona a analiza konkurencyjności”, *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, nr 11.
- Porter M.E., 2001, *Porter o konkurencji*, przeł. A. Ehrlich, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Rybicki P., 1979, *Struktura społecznego świata*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Santarek K., Szerenos A., 2006, „Ocena funkcjonowania klastrów przemysłowych”, *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, nr 12.
- Skawińska E., Zalewski R.I., 2009, *Klastry biznesowe w rozwoju konkurencyjności i innowacyjności regionów: świat – Europa – Polska*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Sölvell Ö., Lindqvist G., Ketels C., 2008, *Zielona Księga Inicjatyw Klastrowych. Inicjatywy Klastrowe w gospodarkach rozwijających się i w fazie transformacji*, Warszawa: PARP.
- Szultka S. (red.), 2004, *Klastry – innowacyjne wyzwanie dla Polski*, Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- Szymoniuk B., 2008, „Partnerstwo klastrów gospodarczych: szansa dla europejskich regionów peryferyjnych. Przypadek Lubelszczyzny”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1(31).
- Tausk V., 1933, „On the origin of the influencing machine in schizophrenia”, *Psychoanalytic Quarterly*, nr 2.
- Walley K.E., 2007, „Coopetition: An introduction to the subject and an agenda for reasearch”, *International Studies of Management and Organization*, Special Issue on Coopetition, nr 37(2).

- Weinreich P., Saunderson W. (red.), 2003, *Analysing Identity: Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts*, London: Routledge.
- Włosiński W., Szerenos A., 2006, „Klasyfikacja wysokotechnologiczne na Mazowszu – wyniki badań”, *Organizacja i Kierowanie*, nr 3(125).
- Znaniński F., 1973, *Socjologia wychowania. Wychowujące społeczeństwo*, t. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Znaniński F., 1990, *Współczesne narody. Socjologiczne studium ewolucji narodów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

IDENTITY OF CLUSTER STRUCTURES. THEORETICAL CONSIDERATIONS AND PRACTICAL IMPLICATIONS

The main aim of this article is to apply the concept of “identity” to the analysis of phenomena and processes associated with the formation and functioning of clusters and cluster initiatives. Cluster structure is a kind of social group, and therefore should be subject to the same trends as other social groups. One of its most important characteristics (directly related to identity), observed particularly in groups whose aim is to survive for a long time, is their willingness to create mechanisms that distinguish the group and its members, and that build internal coherence and a sense of belonging of its members to the structure as a whole, and their attachment to each other.

Keywords: cluster, cluster initiative, identity, identification, social group.